

La bossa o la vida. Parentesc i violència en la noblesa valenciana del segle XIV

Your Money or Your Life: Kinship and Violence among 14th Century Valencian Nobility

*per Luis Galan Campos**

Universitat de València

RESUM

En aquest article analitzem les causes de la conflictivitat aristocràtica i, en general, de les elits polítiques del sud de la Corona d'Aragó i la manera en què se relacionaven els desacords entre famílies amb les guerres entre faccions o bandos que involucraven xarxes de parents i aliats i que tenien un impacte geogràfic i polític més gran. Aquestes dues esferes, la familiar i el bando, estaven connectades de maneres diverses. No només cada bando el formaven diferents grups domèstics units per parentesc o objectius comuns, sinó que la facció impulsava els interessos particulars de cada membre i família que les integraven. Aquestes relacions bidireccionals donaven forma a conflictes complexos i difusos en l'espai i el temps, la duració i els efectes dels quals estaven també influenciats per la intervenció interessada del poder reial, que podia allargar o terminar els conflictes.

PARAULES CLAU

Noblesa, bandos, violència, família, poder reial.

ABSTRACT

In this paper, we analyse the causes of aristocratic conflict and, more broadly, the disputes among the political elites in the southern Crown of Aragon as well as how disagreements between families were connected to feuding. These conflicts involved networks of relatives and allies and had broader geographical and political impacts. These two spheres, the familial and the factional, were interconnected in various ways. Not only was each faction composed of different domestic groups united by kinship or shared objectives but the faction also promoted the particular interests of each member and family within it. These two-way relationships shaped complex and diffuse conflicts in terms of both space and time, whose duration and effects were also influenced by the intervention of the royal power which could either prolong or end the disputes.

KEYWORDS

Nobility, factions, violence, family, power.

Recepció: 10/10/2024. Avaluacions: 04/12/2024, 21/12/2024. Versió definitiva: 25/02/2025.

* Luis Galan Campos, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2000-2199>.

Introducció

L'abundor dels conflictes nobiliaris en la baixa edat mitjana no és només una imatge recurrent o un tòpic literari al voltant de la fi de l'època medieval, atès que les «guerres privades»¹ estan ben documentades en l'Europa cristiana dels segles XIV i XV, inclús en gairebé tots els dominis de la monarquia aragonesa. En els territoris peninsulars, el Principat de Catalunya i els regnes d'Aragó i de València, les fonts publicoadministratives, tant dels governs urbans com de la monarquia, forneixen mants exemples de les topades dels grups dirigents. Aquestes eren anomenades «bandos», «bandositats» o «guerres» en llengua catalana. Més encara, a desgrat de la prosa àrida i de la brevetat habitual del seu contingut, per descriure aquests disturbis se servixen d'una retòrica exagerada, la qual invocava les pitjors passions humanes i fins i tot l'etiologia diabòlica de les enemistats i els seus efectes perniciosos en l'ordre públic.

El rei Joan I (1387-1396), per exemple, plantejava sobre les bandositats de Xàtiva, que arribaren a un punt àlgid en 1389: «[...] instigant l'sperit diabolical se son d'algun temps a ençà en la ciutat de Xàtiva entre ls habitants d'aquella radicades».² Però l'activitat demoníaca no se limitava a les altercacions d'envergadura, com ara els bandos de Xàtiva, un centre urbà cabdal del sud de la Corona. També, aparentment, instigava el malvoler entre els individus particulars, fins i tot al si de les famílies. Altrament, no se podien explicar accions cruels com les del noble Pere d'Aragó, qui, per ocasió de l'enemistat que havia sorgit amb el seu sogre, Joan de Saranyó –«[...] satore zizanie totis eis viribus instiguante»– l'havia fet dur a una torre en les seues senyories i tindre'l carregat de ferros durant més d'un any.³

La investigació de les últimes dècades, partint tant de la història social com de la «nova història del poder», ha cercat les causes de la conflictivitat aristocràtica, sobretot en l'àmbit urbà, amagades darrere d'aquest fum diabòlic, en els canvis estructurals del feudalisme i dels sistemes polítics tardomedievals. Una part notable de la historiografia de la Corona d'Aragó ha atribuït l'increment de les guerres que se donà a partir del segle XIV al context general de crisi agrària i insuficiència de les rendes senyoriales.⁴ Encara que alguns treballs han matisat que la caiguda

1. Malgrat la complexitat d'aquest terme i del debat historiogràfic que hi ha al voltant, podem usar aquesta expressió per fer referència als conflictes violents entre individus dels grups dirigents, principalment de la noblesa. Howard KAMISNKY, «The Noble Feud in the Later Middle Ages», *Past & Present* 117-1, 2002, 55-83.

2. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Registre de Cancelleria 1897, f. 149v-151v, 28 de novembre de 1389.

3. ACA, Registre de Cancelleria 1901, f. 166r-168r, 10 de febrer de 1392.

4. Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «Violencias feudales en la ciudad de Valencia», *Revista d'història medieval* 1, 1990, 59-86; Esteban SARASA SÁNCHEZ, «La sociedad aragonesa en la Baja Edad Media», *Historia de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1989, vol. 2, 327-344; Assumpta SERRA CLOTA, «Lucha de bandos en Catalunya: orígenes y características en el siglo XIV», dins Luis DÍAZ MARTÍN i Carlos REGLERO DE LA FUENTE (coord.), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, Valladolid, Universitat

dels ingressos dominicals podia bé compensar-se amb altres fonts de renda; per tant, caldria revisar el seu paper en l'inici dels conflictes.⁵ Igual que a altres factors estructurals, com les constitucions polítiques de cada país de la Corona d'Aragó. En el cas del regne de València, al nombre limitat dels càrrecs institucionals reservats a la noblesa, cosa que exacerbava la competició violenta i la creació de faccions per copsar els llocs de poder.⁶

Amb tot, per bé que està constatada la crisi demogràfica i agrària durant el Tres-cents, més primerenca i profunda al nord de la Corona d'Aragó que no al sud, que experimentà una recuperació més accelerada en el darrer quart de la centúria,⁷ els grups nobiliaris de cada territori no poden enquadrar-se en un paradigma únic de problemes financers i decadència. Per contra, els estudis que s'han dut a terme en diferents observatoris, com ara la vall del Rin,⁸ el comtat de Flandes,⁹ el regne d'Aragó¹⁰ o fins el regne de València,¹¹ han posat en relleu que cal parlar de trajec-

de Valladolid, 1103-1128; Flocel SABATÉ i CURULL, «Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du XIVe siècle», dins Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, 339-365.

5. Alejandro MARTÍNEZ GIRALT, «Las guerras privadas de la nobleza catalana durante los reinados de Jaime el Justo y Alfonso el Benigno (1291-1336). Estudio preliminar», dins Ekaitz ETXEBERRIA GALLASTEGUI i Jon Andoni FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS (coord.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, 241-244.

6. Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, «Aristocràcia i orígens de l'Estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 13, 2002, 159-176.

7. Antoni FURIÓ DIEGO, «Disettes et famines en temps de croissance: une révision de la crise de 1300: le royaume de Valence dans la première moitié du XIVe siècle», dins Johan DRENDEL i François MENANT (dir.), *Disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma, École Française de Rome, 2011, 343-416 ; Antoni FURIÓ DIEGO, «La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans», *Recerques* 72-73, 2016-2017, 45-103; Ferran GARCIA-PLIVER, «Estructura agrària i crisi rural: la Corona d'Aragó en el tombant de l'Edat Mitjana», dins Esteban SARASA SÁNCHEZ i Eliseo SERRANO MARTÍN (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, 41-62; Antoni RIERA i MELIS, «Crises and changes in the Late Middle Ages», dins Flocel SABATÉ i CURULL (coord.), *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden – Boston, Brill, 2017, 237-278; Lluís TO FIGUERAS, «Feudalisme mediterrani i la construcció d'una economia comercialitzada», dins Flocel SABATÉ i CURULL (dir.), *L'Edat Mitjana. La primera globalització?*, Lleida, Pagès Editors, 2022, 103-124.

8. Joseph MORSEL, «Crise? Quelle crise? Remarques à propos de la prétendue crise de la noblesse allemande à la fin du Moyen Âge», *Sources. Travaux historiques* 14, 1988, 17-42.

9. Frederik BUYLAERT, «The Late Medieval 'Crisis of the Nobility' reconsidered: The Case of Flanders», *Journal of Social History* 45-4, 2012, 1117-1134.

10. Mario LAFUENTE GÓMEZ i Juan ABELLA SAMITIER, «La baja nobleza aragonesa después del Compromiso de Caspe: movilidad social y estrategias políticas (1412-1436)», dins Isabel FALCÓN PÉREZ (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragossa, Obra Social de Ibercaja, 2013, 432-442.

11. Pau VICIANO NAVARRO, «Una font alternativa de renda. La noblesa valenciana com a beneficiària del deute censalista de la Generalitat a la fi del segle XV», dins Antoni FURIÓ DIEGO, Juan Vicente GARCÍA MARSILLA i Lluís GUIA MARÍN (ed.), *La veu del regne. 600 anys de la Generalitat*

tòries divergents i específiques entre les famílies i els diferents sectors de l'aristocràcia de cada territori en relació amb els trasbalsaments polítics i econòmics. En tercer lloc, en les diferents anàlisis de la violència nobiliària s'ha posat molt d'èmfasi en les tensions polítiques més generals, bé les bandositats urbanes, bé les conjuntures crítiques com ara l'Interregne (1410-1412) o la guerra civil catalana (1462-1472).¹²

D'altra banda, un nombre reduït de propostes s'ha centrat en causes molt més específiques, com la proposta de tres motors bàsics de les disputes proposada per C. López per a la noblesa valenciana del segle xv.¹³ Ací no podem sinó citar la síntesi sobre les guerres privades de la noblesa d'Aragó a mans de M. Lafuente,¹⁴ que incorpora per a aquest observatori el model d'anàlisi explicativa proposat per A. Dacosta per a les bandositats del Senyoriu de Biscaia. Aquest darrer classifica i posa en relació les diferents rivalitats segons en funció del seu abast territorial i polític en una escala bàsica o interfamiliar, comarcal i regional o regnicola.¹⁵

Aquest model d'anàlisi resulta d'especial interès perquè permet aprofundir tant en les causes més profundes com en les interaccions que se donen entre famílies i faccions extenses a través dels vincles de solidaritat familiar, aliances contra enemics comuns o interessos compartits. L'objectiu que plantejem en les pàgines següents, per tant, és fer una aproximació de la conflictivitat nobiliària del sud de la Corona d'Aragó; particularment, en el període d'especial efervescència dels bandos que podem situar entre la fi de la Guerra de Castella (1356-1369) i l'arribada al tron de la dinastia dels Trastàmara a continuació de l'Interregne.

valenciana, vol. II. La Generalitat Valenciana. Dels orígens a l'abolició, València, Publicacions de la Universitat de València, 2021, 127-142.

12. Josep David GARRIDO VALLS, «L'Interregne i bandositats a Aragó», dins Teresa FERRER i MAIOL (coord.), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, 791-813; Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «Política i ciutadania a la València de sant Vicent Ferrer», *Afers: fulls de recerca i pensament* 90-91, 2018, 425-450; Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «La contestación a los próceres. Pugna de facciones y desórdenes en Valencia (1376-1478)», *Studia Historica. Historia Medieval* 39-2, 2021, 175-201; Assumpta SERRA CLOTA, «Bandositats a Catalunya al s. xv: un fenomen també urbà», dins Salvador CLARAMUNT RODRÍGUEZ (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, 401-420; Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, «La alta nobleza del norte en la Guerra civil catalana de 1462-1472», *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita* 16-18, 1963-1965, 71-220; Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, «La nobleza catalana en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales* 7, 1970-1971, 513-531.

13. Carlos LÓPEZ RODRIGUEZ, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005, 155-189.

14. Mario LAFUENTE GÓMEZ, «Deudas de sangre. Guerra privada y luchas de bandos en Aragón durante la Baja Edad Media», dins Ekaitz ETXEBERRIA GALLASTEGUI i Jon Andoni FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS (cord.), *La guerra privada en la Edad Media. Las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2021, 185-230.

15. Arsenio DACOSTA MARTINEZ, *Los linajes de Bizkaia en la Baja Edad Media: poder, parentesco y conflicto*, Leioa, Servicio de Publicaciones de la UPV/EHU, 310-312.

El nostre propòsit és determinar les diferents casuístiques i la interrelació dels diferents bandos al regne de València i examinar la resposta donada per autoritats públiques, o sia, els governs urbans i la monarquia aragonesa, a aquestes guerres entre els grups dirigits. En aquest cas, podem proposar una articulació semblant a la de les conflictivitats de Biscaia o el Regne d'Aragó, les quals anirien de les enemistats familiars, o sia, conflictes entre famílies o llinatges extensos, a les bandositats dels centres urbans de l'interior del país com Xàtiva i Alzira i, finalment, als bandos de la ciutat de València i de la cort aragonesa, dels quals serien ramificacions.

Per comprendre aquesta interrelació entre els diferents focus d'hostilitat és necessari, primer, que fixem les característiques bàsiques dels diferents actors dels conflictes. Perquè dins de les societats de la Corona d'Aragó, la noblesa valenciana a la fi de l'edat mitjana seguia una tendència contrària a la seua homòloga aragonesa. Aquesta última destacava pel seu pes demogràfic relatiu (6% de la població del regne), la seua base ampla i la seua implantació en el medi rural, gràcies a l'entrada en el privilegi nobiliari d'un gran nombre de comunitats camperoles del nord (*infanzones*).¹⁶

La noblesa valenciana, al contrari, se mantenia com una elit estreta fortament radicada a l'àmbit urbà. A la fi del segle XIV hem pogut comptabilitzar uns 2.000 generosos o gentilhomes –termes amb els quals s'identificava la noblesa autòctona– que sumaven prop de l'1,2% de la població. Se dividien en 239 cognoms o llinatges al Regne de València, que, al seu torn, se repartien entre una vintena de llinatges de l'alta noblesa o rics homes i una massa de llinatges menors de cavallers i de donzells.¹⁷

La seua organització bàsica eren grups domèstics o familiars ben nodrits, formats per una àmplia descendència de cada individu mascle, que podia ben ultrapassar els cinc plançons per matrimoni. En aquestes cèl·lules bàsiques se forjaven relacions de solidaritat molt fortes entre els pares i els mascles primogènits. Més que no envers les filles i fills menors, que en prou ocasions eren expulsats prompte de la llar familiar, o amb les branques laterals, i que se traduïen tant en ajut econòmic com en cas de guerra.¹⁸ Atenent la seua distribució, podem comprovar que en el primer terç del Quatre-cents més del 75% de les cases de la

16. Mario LAFUENTE GÓMEZ i Juan ABELLA SAMITIER, «La proyección parlamentaria de la baja nobleza en el reinado de Martín I (1396-1410)», *Medievalismo* 21, 2011, 142-14; Guillermo TOMÁS FACI, «Geografía de la población infanzona en Aragón (ss. XIII-XV)», *Aragón en la edad media* 26, 2015, 321-349.

17. Luis GALAN CAMPOS, *Noblesa i violència a la Corona d'Aragó en la baixa edat mitjana: el regne de València (1387-1412)*, tesi doctoral, Universitat de València, 2024, 224-235.

18. Paulino IRADIEL MURUGARREN, «Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias», dins René-Yves FONQUERNE (ed.), *La condición de la mujer en la edad media: actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984*, Madrid, Casa de Velázquez – Universitat Complutense, 1986, 229-236; Luis GALAN CAMPOS, *Noblesa i violència...*, 249-251.

noblesa se situaven en València (prop de la meitat), Xàtiva i Oriola, i la resta en viles menors.¹⁹

La dinàmica dels bandos, emperò, no se circumscriu a la noblesa, sinó que implicava xarxes de solidaritat extenses anomenades idènticament «bando» o, sovint, «part» o «parcialitat», que integraven els ciutadans honrats, ensem amb els que formaven el patriciat urbà. Aquest era, segons l'ha definit Rafael Narbona, una «elit simbòtica», per quant els unien privilegis, interessos, valors compartits i fins i tot llaços de parentesc. Encara que és difícil estimar-ne la proporció, els estudis d'aquest últim sobre els càrrecs de govern en València a finals del Tres-cents mostren una relació d'un gentilhome per cada set ciutadans.²⁰

Aquesta radicació urbana dels grups dirigents en condicionava la conflictivitat. La convivència en un espai limitat convertia els veïnats en un calador de possibles aliats, però també en caus d'enemics i, sobretot, en un escenari per a l'exhibició de riquesa i poder. També, com veurem, a escala més profunda, la interdependència de l'aristocràcia, sobretot de la noblesa xicoteta, amb les institucions de govern i, especialment, amb el mercat urbà de crèdit públic i privat, era un dels motors de la competitivitat.

La vida

L'anàlisi de les motivacions concretes de cada guerra entrebanca amb les limitacions de la documentació valenciana o relativa al regne per al final del segle XIV i els començaments del segle XV. Per bé que abundants, les fonts publicoadministratives, que comprenen les directives reials emanades de la Cancelleria i les ordenacions i consultes de les autoritats municipals, presents en manuals de consells i lletres missives, són poc precises pel que fa a la causa dels bandos. La qual situaven, com ja hem indicat, en referències imprecises a les temptacions demoníques o a la duresa de cor dels contendents. Verbigràcia, Martí I (1396-1410) assenyala el virrei Ferrando López de Luna, que les parts en lluita al regne de València s'havien proposat «en ofensa de Déu e menyspreu e poca temor nostre qui som lur príncep e senyor [...] destruir aqueix regne».²¹

Per un altre costat, els processos judicials, tant dels tribunals urbans com del representant del rei, el portantveus del governador del regne, més prolixos en detalls, són prou escassos fins al segon terç del segle XV, especialment els procediments criminals. Per finalitzar, els compromisos d'arbitratge, a través dels quals dues parts o individus acordaven resoldre les seues diferències amb una sentència arbitral, i els deseiximents i desafiaments cavallerescos, recollits pels notaris públics, completen el quadre de les informacions disponibles sobre les disputes nobiliàries en general.

19. Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, «El Brazo Militar del reino de Valencia a comienzos del siglo XV», *Hidalguía* 226-227, 1991, 615-640.

20. NARBONA VIZCAÍNO, «Política i ciutadania...», 430-437.

21. ACA, Registre de Cancelleria 2248, f. 116r-v, 16 de juny de 1405.

Podem establir una relació directa entre les causes dutes davant d'un tribunal reial i les disputes resoltes mitjançant un arbitratge, que pràcticament són sempre plets per deutes, herències, dots o altres béns. No és gens infreqüent que els documents d'arbitratge especifiquen que les parts litigants han arribat a aquest compromís per evitar l'esclat de la violència, com ara l'arbitratge a què se comprometeren els cavallers Diego de Cetina i Rodrigo Roís de Corella amb el seu antic procurador, el notari Guillem Vendrell, en 1392 per tots els diners que li devien.²² Però encara més usualment el motiu pel qual hom recorria a una sentència arbitral era per esquivar els gastos onerosos del recorregut judicial ordinari. Segons expressà, per exemple, un altre cavaller, Arnau de Llançol, en relació amb un plet per l'aigua que regava al seu lloc de la Torre de Na Peirona, en el terme de Xàtiva, contra els hereus del també cavaller Jaume de Selma.²³

L'arbitratge, al qual ordinàriament se recorria davant de litigis eviterns o en previsió dels alts costos que implicarien –tot i que no en podem conèixer la periodicitat exacta– podia resoldre disputes per raons materials o crematístiques. En canvi, una gran part dels conflictes violents entre individus i famílies de l'aristocràcia que hem pogut resseguir s'originaven per controvèrsies totalment distintes, tocant especialment aspectes immaterials com ara la reputació i l'honor familiar, o quan ja havia ocorregut una mort.

Podem il·lustrar-ho a través de la prolongada enemistat entre dues famílies del patriciat de València, els Valleriola i els Dalmau-Sanoguera. L'oposició entre els dos clans pot ben bé rastrejar-se fins al primer terç del segle XIV, en què trobem els dos llinatges formant part de dues esferes d'influència distintes, que acabaren col·lionant en la revolta de la Unió (1347-1348).²⁴ D'una banda, ja des del començament de la centúria, els Sanoguera estaven situats en la clientela dels Centelles, senyors de Nules, que, fins i tot, concediren una pensió a Gilabert Sanoguera de 300 sous jaquesos ja en 1294.²⁵ El cap d'aquests, Gilabert de Centelles, fou un destacat membre de la fraternitat reialista contra la Unió.²⁶ Inversament, els Valleriola, pertinents al patriciat mercantil, se comptaren entre els promovedors de la revolta.²⁷

L'ascens d'estos últims en el quart final del Tres-cents els va portar a emparentar amb els Sanoguera, mitjançant el matrimoni de Claret de Valleriola amb el donzell Joan Sanoguera malgrat les posicions contràries mantingudes en el passat, o potser com a forma d'apuntalar els Valleriola al costat del partit realista guanyador. Però la nova concòrdia va acabar abruptament amb la mort de Claret, per

22. Arxiu del regne de València (ARV), Protocol d'Antoni Peralada 3.251, 10 de gener de 1392.

23. ARV, Protocol d'Alfonso Ferrer 2597, 31 de maig de 1392.

24. Sobre la revolta de la Unió: Vicent BAYDAL SALA, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013, 264-284; Mateu RODRIGO LIZONDO, *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, tesi doctoral, Universitat de València, 1987.

25. ACA, Registre de Cancelleria 194, f. 90v, 6 d'octubre de 1294.

26. Mateu RODRIGO LIZONDO (ed.), *Diplomatari de la Unió del Regne de València. (1347-1349)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 198.

27. RODRIGO LIZONDO, *Diplomatari de la Unió...*, 652 i 791.

motius desconeguts, a mans del seu marit. Després de l'homicidi, Sanoguera fugí a Barcelona i fou condemnat per contumàcia pel justícia criminal de València en 1379. Tot seguit, els germans de l'assassinada, Lluís i Joan de Valleriola, el perseguiren fins al Principat i allí el mataren a fi de venjar la seua germana. Amb aquest assassinat, emperò, violaven la seguretat que els usatges de Barcelona oferien al fugitiu. Per aquesta infracció de les lleis catalanes, els germans venjadors i els seus escuders hagueren de ser perdonats pel rei Pere IV (1336-1387) amb el pagament d'una multa.²⁸

La remissió als germans Valleriola va encendre encara més l'enemistat renovada entre la seua parentela i el llinatge dels Sanoguera i els seus respectius aliats, que continuava dos anys després pels carrers de València. En gener de 1388, Joan el Caçador va decidir intervindre encarregant al governador del regne, al seu tresorer i a l'assessor de la cort de governació, misser Domingo Mascó, que arranjaren un matrimoni que poguera garantir de nou la pau entre Bernardona Vives, filla de Joan Vives, parent dels Valleriola, i Martí Eiximenis d'Orís, fill del cavaller Eiximén Pérez d'Orís o qualsevol altre parent dels Sanoguera.²⁹ Tot i que ni la proposta de matrimoni amb Martí Eiximenis d'Orís no va materialitzar-se,³⁰ ni podem discernir amb seguretat el destí posterior de Bernardona Vives, les gestions reials pareixen donar fruit. Perquè aquesta guerra desapareix de la documentació i, ja al final del regnat de Joan I, en maig de 1396, ambdós clans, els Valleriola i els Sanoguera, formaven part del bando dels Vilaragut.³¹

Malgrat que un nombre considerable dels detalls resten encara per identificar, el desafortunat cas de Claret de Valleriola i la posterior venjança contenen els elements essencials per comprendre la dinàmica de les guerres familiars en la segona meitat del segle XIV. Començant per la funció del matrimoni per reafirmar, o crear de bell nou, aliances familiars, singularment, entre la xicoteta noblesa. Com palesa també la temptativa de Joan el Caçador d'unir els Vives i els Orís en 1388 per forçar la reconciliació entre llurs parenteles.

Per bé que, com tot seguit comprovarem, la tendència entre antics reialistes i antics unionistes va ser casar els fills amb famílies de la mateixa adscripció, en alguns casos s'enllaçaren nissagues els avantpassats de les quals havien pres posicions contràries. Presumiblement, com a maniobra política per acostar-se als vencedors reialistes, com serien els mateixos Valleriola i els Sanoguera. Fou el cas també de Bernat Joan, fill del jurista i conseller reial Arnau Joan, que va ser un dels quatre comissionats per jutjar els rebels unionistes i fer executar les condemnes,³² i Beatriu d'Abelló,³³ filla del canvista Guillem d'Abelló, el qual «jurà la Unió diverses

28. ACA, Registre de Cancelleria 946, f. 121r-122v, 10 de febrer de 1386.

29. ACA, Registre de Cancelleria 1953, f. 116r, 11 de gener de 1388.

30. En 1402 apareix casat amb Elionor de Bellví. ACCV, Protocol d'Antoni Pasqual 23.234, 11 de març de 1402.

31. Arxiu Municipal de València (AMV), Manual de Consells A-20, f. 301v-302r, 2 de maig de 1396.

32. RODRIGO LIZONDO, *Diplomatari de la Unió...*, 685.

33. ARV, Notal de Jaume Calders, 3163, 27 de gener de 1385.

vegades fort leig»,³⁴ O els Sànchez de Calataiud, amb el matrimoni de Lluís Sànchez de Calataiud, fill del reialista Ruy Sànchez de Calataiud, el qual els unionistes intentaren que fora expulsat de la casa del rei,³⁵ i Ramoneta Poblet, neta, visiblement, de Pere Poblet, un dels jurats ciutadans artífexs de la revolta.³⁶

La venjança, igual que el matrimoni, era un dels mecanismes reguladors essencials per mantindre els equilibris a l'interior dels grups dirigents. A desgrat que la justícia règia havia condemnat ja per contumàcia (incompareixença) l'uxoricida, sentència que duia aparellada la condemna a mort, els germans de la víctima no dubtaren a buscar-lo i prendre-li la vida ells mateixos. A banda de ser un tema literari, l'obligació de vindicar els membres de la família directa apareix en les declaracions dels mateixos protagonistes de les guerres privades. El capitost de la facció dels Centelles, Gilabert de Centelles, va refusar també, en l'estiu de 1399, la intervenció dels jurats de València per fer les paus amb el seu enemic, Jaume de Soler, a qui culpava de la mort del seu germà, Pere de Centelles, aduint que «ell era cavaller, e que, així com a cavaller, ell avia a entendre en venjança de son frare».³⁷

La resposta vindicativa als greuges patits era una mecànica que activava les solidaritats familiars i grupals en les societats baixmedievales i contribuïa a definir els contorns de les faccions.³⁸ Tant en un sentit que podríem dir «positiu», perquè posava en funcionament els mecanismes de venjança davant de l'agressió a un membre del partit, com en el cas de les morts de Claret de Valleriola i de Pere de Centelles, que foren venjats pels seus germans, com en un sentit «negatiu», perquè convertia en objecte de legítima venjança qualsevol membre de l'entorn enemic. Amb l'inici dels bandos en la capital del regne dels Díez i dels Centelles contra els Soler, el donzell Gonçal Díez va desafiar públicament els germans Miquel i Joan de Novals per l'ajuda donada als fills del seu enemic, el batlle Ramon de Soler. Més concretament, retragué a Miquel de Novals, qui no estava emparentat de manera directa amb els Soler, que «sots cosí germà de mossèn Ramon de Soler e oncle de sos fills [...] als quals vos havets dat consell, favor e ajuda e vostre frare se-s armat».³⁹

34. RODRIGO LIZONDO, *Diplomatari de la Unió...*, 664.

35. RODRIGO LIZONDO, *Diplomatari de la Unió...*, 239.

36. RODRIGO LIZONDO, *Diplomatari de la Unió...*, 188.

37. Salvador CARRERES ZACARÉS, *Notes per la història dels bandos de Valencia*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930, 76-79.

38. Samuel CLAUSSEN, *Chivalry and Violence in Late Medieval Castile*, Woolbridge, The Boydell Press, 2020, 153-167; Trevor DEAN «Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy», *Past & Present* 157, 1997, 3-36; Justine FIRNHABER-BAKER, «Seigneurial Violence in Medieval Europe», dins Richard KAEUPER i Harriet ZUNDORFER (ed.), *The Cambridge World History of Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 258-260; Richard KAEUPER, *Medieval Chivalry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, pp. 353-365; Samuel NIGEL, *For Honour and Fame: Chivalry in England (1066-1500)*, Nova York, Random House, 2011, 159-196; SABATÉ i CURULL, «Les factions...», 343-346.

39. Arxiu del Corpus Christi de València (ACCV), Protocol de Pasqual de Bellprat, 27.027, 18 de març de 1396.

La possibilitat que se desfermara una venjança era prou per posar en alerta les autoritats reials i urbanes. Sabent de la brega entre dos joves de la cort, en la primavera de 1403, Martí l'Humà va afanyar-se a escriure als seus pares, el prohoms saragossà Bernat Coscó i el batlle general de València, Nicolau Pujades, els quals «sots hòmens de pau e qui no havets aconseguit gran estament e bé en lo món ab bregues ne ab mals sinó ab benignitat e ab pau, [...] havem vos e lo dit Nicholau per singulars servidors»,⁴⁰ per evitar que «entre los dits batle general e en Bertran Coscó ne lurs parents e amichs se seguissen escandels ne mals».⁴¹

Per altra part, la retòrica que rodejava aquestes trifulgues i les declaracions de guerra emfatitzaven que la via de les armes era l'única acceptada per respondre a una agressió dins dels codis de conducta cavallerescos. Ho palesen les recriminacions que va fer el cavaller Pero Pardo de la Casta al seu adversari, Berenguer de Vilaragut, en 1404, al qual havia reptat a combatre en la Vega de Fortunes (Requena), fora del regne, per evitar la intromissió reial. Emperò, aquest, aprofitant-se del seu càrrec de camarlenc, s'havia refugiat en la cort i havia dirigit diverses súpliques al sobirà contra el seu contrincant. Aquesta demanda, deia Pardo de la Casta, «no fos jamès donada ni perseguida per cavaller», per la qual cosa «lo foch que li crema sa honor no s'apagaria que ell se gitàs a plom en l'aygua e molt menys se apagarà tant com lo dit mossèn Berenguer mercadejant voldrà anar per les cimes».⁴²

Oimés, un cartell de batalla de principis del segle XV atribuït al ric home Ramon de Vilanova, exposava que l'acció dels seus enemics, el noble Ramon Castellà, Ot de Borja i llurs aliats, de difamar-lo amb llivells, se devia al fet que «haviem mes en oblit lo que los bons cavallers han acostumat e haver pres la ploma per llança sots la color de la feminil persona».⁴³ Els límits de l'honor, doncs, dibuixats entre les fronteres del grup social, la cavalleria, i el gènere –invocat pel despectiu «feminil»– obligaven a respondre tots els greuges per mitjà de la violència amb l'utilitatge militar cavalleresc.

Idènticament, el femicidi de Claret de Valleriola pot il·lustrar un altre aspecte de l'honor violent que eren els crims d'honor contra les dones. La legislació foral castigava l'adulteri, en un principi, amb la vergonya pública⁴⁴ si la dona era sorpresa mantenint relacions amb altri llevat del marit,⁴⁵ i, des del 1418, amb la pèrdua del dot.⁴⁶ Tanmateix, les cartes de remissió atorgades per la corona poden posar en relleu la permissivitat de les autoritats envers els assassinats de les dones a mans dels marits en alguns casos. Per exemple, en 1393, Joan el Caçador va perdonar el seu sobrecoç, el donzell xativí Gonçal d'Osó, delat de la mort de la seua cunyada

40. ACA, Registre de Cancelleria 2178 f. 31v, 31 d'agost de 1403.

41. ACA, Registre de Cancelleria 2177, f. 33v, 8 de gener de 1401.

42. Biblioteca Nacional d'Espanya (BNE), Manuscrit 7811, f. 66r-68r. Sense data.

43. BNE, Manuscrit 7811, f. 396r. Sense data.

44. Furs valencians, Llibre 9è, rúbrica II, capítol VII.

45. Furs valencians, Llibre 9è, rúbrica II, capítol VIII.

46. Furs valencians, Llibre 5è, rúbrica II, capítol III.

Angelina, dona del ciutadà Joan Anglés, atès que pretesament la dita Angelina tenia comerç carnal amb altres homes.⁴⁷

Novament, el perill d'una mort violenta igual que el d'una taca immarcescible en l'honor d'una família del patriciat mobilitzaven els esforços de la monarquia. A penes iniciat l'any 1409, Martí l'Humà va tindre la notícia de la fugida de sa casa d'Isabel Boil, maridada amb el cambrer reial Joan Pujades –el mateix fill del batlle Nicolau Pujades que anys abans s'havia barallat amb un dels Coscons saragossans– la qual, «en tracte d'algunes persones zelants poch la honor de aquells se's eixida de casa del dit son marit contra voluntat de aquell a gran vergonya d'ella e de tots sos amichs». Ràpidament, el monarca va escriure a aquestos inductors, que no eren altres que l'àvia materna i la tia de la muller escapada, Guillamona Planell, vídua del cavaller Bernat de Bonastre, i Elionor de Bonastre, vídua del ciutadà Jaume Jofre. Els va ordenar que l'entregaren a Joana de Vilaragut, vídua del ric home Antoni de Vilaragut, o a Lluc de Bonastre, l'oncle matern;⁴⁸ en cas contrari, els advertí, procediria contra elles amb presó i confiscació de totes els béns «sens lejar-los ne i diner».⁴⁹

La centralitat de l'honor en l'impuls de les lluites i els recursos esmerçats, fins i tot en vides, per mantindre'l, en les societats baixmedievales, tenia un vessant pràctic que ha sigut ben explicat pels avanços de l'antropologia i la sociologia de les «societats sense estat». Puix que la força, i sobretot l'amenaça d'usar-la, mantenen un equilibri dins de les comunitats entre grups familiars i xàrcies de solidaritat rivals. Alhora, nogensmenys, donen forma a conflictes sense un principi ni una fi clars i amb agressions i respostes cícliques, fins que una intervenció externa al sistema, com era la intromissió del poder regi, aconsegueix una pau duradora.⁵⁰

Elionor de Bonastre, ja ben abans d'ajudar la seua neboda a escapar del marit, estava immersa en una d'aquestes guerres amb contorns temporals poc clars. Els Jofré, en l'extrem final del segle XIV, havien emparentat tant amb els Bonastre,⁵¹ que s'havien mantingut prop dels Vilaragut en les lluites mantingudes contra els Centelles en la dècada dels 1370,⁵² com amb els Claramunt, que ja des del 1396

47. «[...] quequidem Angelina fama predicante illicitas exercebat sui corporis acciones». ACA, Registre de Cancelleria 1907, f. 138r-v, 15 de setembre de 1393.

48. ACA, Registre de Cancelleria 2187, f. 57r-v, 18 de gener de 1409.

49. ACA, Registre de Cancelleria 2187, f. 88r, 2 de març de 1409.

50. Jurg HELBLING, «War and peace in societies without central power: theories and perspectives», dins Ton OTTO, Henrik LHRANE i Helle VANDKILDE (ed.), *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*, Aarhus, Aarhus University Press, 2006, 113-139; Monica MASSARI, «Mafia Violence: Strategies, Representations, Performances», dins Monica MASSARI i Victor MARTONE (ed.), *Mafia Violence: Political, Symbolic, and Economic Forms of Violence in Camorra Clans*, Nova York – Londres, Routledge, 2019, 19-34; Johan VAN DER DENNEN, «Peace and War in Nonstate Societies: An Anatomy of the Literature in Anthropology and Political Science», *Common Knowledge* 20-3, 2014, 422-486.

51. ACCV, Protocol d'Andreu Polgar, 23.179, 14 de febrer de 1405.

52. Mercè COSTA i PARETAS, «Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)», *Anuario de Estudios Medievales* 7, 1970-1971, 533-535.

feren costat als Centelles,⁵³ mitjançant el matrimoni del germà menor de Jaume Jofre, Nicolau Jofre, a finals de 1402, amb Caterina, germana de Joan de Claramunt;⁵⁴ i els Montsoriu, de Xàtiva, amb l'enllaç entre la germana, Margarida, i el donzell Galceran de Montsoriu,⁵⁵ el qual ja en 1400 s'indica que formava part d'un bando amb Pere Fabra i els seus dos cunyats, encara que no s'especifica contra qui.⁵⁶

Podem deduir, però, que els seus enemics eren una facció dirigida o integrada per la família xativina dels Torres, un dels membres de la qual, Martí de Torres, fou mort pel fill de Galceran de Montsoriu i de Margarida Jofré, Damià de Montsoriu. En represàlia, aquestos, juntament amb el cavaller valentí Pere de Marrades, assassinaren Jaume Jofré l'agost de 1403 mentre es dirigia a les corts obertes en Sogorb, segons se desprén de la declaració d'Elionor de Bonastre davant de l'audiència del rei en març de 1404.⁵⁷ Aquest fet va esperonar, com explicarem a continuació, l'adscripció dels Jofre, germà i fills del difunt, al bando dels Centelles.

La bossa

Podem situar aquestes guerres o bandos familiars en un nivell bàsic de la conflictivitat nobiliària al regne de València. Les quals, al seu torn, se vincularien amb dos altres nivells «superiors» pel seu abast numèric i geogràfic: els bandos que afectaven els centres urbans secundaris –respecte al pes polític i econòmic de la capital del regne– i el medi rural, i el que les mateixes autoritats denominaven «bandos del regne de València»,⁵⁸ en què, entre el 1396 i el 1411, encapçalats pels Centelles, per una banda, i pels Vilaragut i Cervelló, per l'altra,⁵⁹ dos bandos o parts se disputaren el control de la ciutat de València, igual que besunyaren pel monopoli del favor reial.

A pesar de l'aparent jerarquia geogràfica entre la capital i el país, la realitat és que la conflictivitat entre finals del segle XIV i principis del segle XV d'aquestos dos nivells era simultània. Perquè els actors de la lluita entre Centelles i Vilaragut i Cervelló, que eren senyors de vassalls en l'àrea entre les ciutats de València i de Xàtiva, al centre del país, estengueren les lluites pel medi rural. Semblantment, els mateixos protagonistes, diferents branques de les famílies i els seus partidaris, reproduïren els enfrontaments pel poder en els centres d'Alzira i de Xàtiva, al sud de la capital.

No obstant això, se tracta de divisions distintes de la conflictivitat nobiliària, encara que els límits cronològics, entre el 1385 i el 1411, aproximadament, i

53. NARBONA VIZCAÍNO, «L'Interregne...», 773.

54. ACCV, Protocol de Pere Roca, 24.052, 16 de gener de 1403.

55. ACCV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.316, 3 de juliol de 1404.

56. ACA, Registre de Cancelleria 2172, f. 92r. 21 de juliol de 1400.

57. ACA, Registre de Cancelleria 2272, f. 14r-v, 3 de març de 1404.

58. Ja en juny de 1398, el nou rei Martí I havia enviat instruccions per impedir que «entre les dites parts, parents, amichs e valedors lurs no-s puxen seguir dan en aqueixa ciutat ne al regne». ACA, Registre de Cancelleria 2240, f. 107r-v, 1 de juny de 1398.

59. ACA, Registre de Cancelleria 2239, f. 36r-v, 7 de juliol de 1397.

geogràfics, entre València i Xàtiva, vorejant el riu Xúquer, siguen molt precisos. Atès que cada part va seguir uns ritmes diferents en la periodització del conflicte i les dinàmiques internes de Xàtiva i d'Alzira condicionaren l'extensió del conflicte capitolí, tot i que l'escassetat de la documentació alzirenca i la inexistència de la documentació xativina deixen grans zones d'obscuritat.

Primerament, cal entendre que l'actor col·lectiu del conflicte eren els «bandos» que, ben freqüentment, rebien les denominacions de «parts», «parcialitats», «parentius» o «seqüeles», igual que en altres contextos lingüístics en què hom denominava les faccions amb derivats de «partir» o «dividir».⁶⁰ Aquestos integraven ben segurament les parenteles, però també la categoria poc definida dels «amichs e valedors». Entre aquests, podem discernir aliats molt propers amb els quals s'establien relacions de pseudoparentesc, com ara Miquel de Novals amb els seus «nebots» els Soler. O fins i tot aliats amb els quals se firmaven contractes de «valença» per fer la guerra contra un enemic comú. Per exemple, el que en 1405 signaren Manuel de Montagut, donzell, i Jaume de Claramunt, ciutadà, pel qual acceptaren fer valença al noble mossèn Gilabert de Centelles i al seu cosí del mateix nom contra els seus enemics, els cavallers Martí Eiximenis d'Orís i Pere Marrades.⁶¹

Així mateix, diversos conjunts de «subordinats», entre ells treballadors urbans, vassalls senyorials i, sobretot, servidors domèstics, que originaven, pel seu nombre, autèntics problemes d'ordre públic. A tall d'exemple, en el seu conflicte contra els germans Pertusa, en 1387, el cavaller Jofré de Tous va arribar a reunir en sa casa una quarantena d'escuders armats.⁶² Cinc lustres més tard, en el fragor dels bandos de València, Martí l'Humà va acceptar d'arbitrar un combat singular entre dos membres de les faccions, Arnau Berenguer de Cervelló i el centellista Pere de Montagut. Emperò, en tindre notícia que «ab los vostres parents, valedors e amichs fets gran aiust de companyies per venir a la jornada assignada» els va prohibir arribar a la cita amb més de vint homes a cavall cadascun.⁶³

Els motors col·lectius d'aquestes parcialitats poden encabir-se en la competició pel poder i els recursos institucionals als quals abans fèiem referència. La corona mateixa veia clarament que el problema de les bandositats atenyia la governabilitat dels municipis de València, Xàtiva i Alzira, ja que cada facció volia emparar-se del poder, com se desprén de la lletra enviada pel monarca a les dotze parròquies de la capital del regne a finals de 1397 enunciant els plans funestos de cada facció «a fi que'l regiment de la dita ciutat vengués en mà e poder d'ells o de lur parentiu o favor o sequella».⁶⁴ Però, de manera estructural, podem apuntar, com ja hem anunciat abans, a la imbricació de l'aristocràcia amb el govern dels territoris i

60. Federico DEL TREDICI, «Natura, politica e nobiltà nelle città italiane del tardo medioevo. Il Tractatus de dignitatibus di Bartolo da Sassoferrato e le sue eccezioni», *Reti Medievali Rivista* 21-1, 2020, 243-269.

61. ARV, Protocol de Martí Barberà 202, 29 de maig de 1405.

62. ACA, Registre de Cancelleria 1944, 17 de juliol de 1387.

63. ACA, Registre de Cancelleria 2238, f. 79r, 19 de juny de 1403.

64. ACA, Registre de Cancelleria 2240, f. 18r-v, 12 de desembre de 1397.

el creixent deute públic, així com amb el mercat de crèdit privat urbà, en expansió a la fi del Tres-cents.

Ja en la segona meitat del segle XIV, els generosos constituïen el 50% dels creditors privats.⁶⁵ A la fi de la següent centúria representaven la mateixa fracció dels creditors dels principals municipis i de la Generalitat Valenciana.⁶⁶ Però, ja en el període estudiat, entre el 1387 i el 1412, un 41% de les pensions de censals cobrades per membres de la noblesa venien del «patrimoni reial»: les universitats del braç reial, òbviament, però, també els monopolis reials com les salines o el quint del peix i les universitats cristianes i aljames del patrimoni dels comtes de Luna (fins a un 18,6% del total); sobre el qual, abans de pujar al tron, l'infant Martí i la infanta Maria de Luna, ducs de Montblanc i comtes de Luna, havien carregat ingents quantitats de deute, abans de no penyorar-lo en 1391, tot per finançar l'expedició siciliana entre el 1392 i el 1397.⁶⁷

Idènticament, la participació d'altres grups socials, com ara els llauradors de senyoriu, especialment els mudèjars, necessitaria una recerca més profunda de les seues pròpies dinàmiques i necessitats. Tenim plena constància que el camperolat musulmà s'immiscí en els bandos de València i de Xàtiva. Verbigràcia, els vassalls de Tous, que, ja en 1400, juntament amb el senyor, encara menor, Bernat Joan, fill, s'havien armat amb els Vilaragut i Cervelló i atacaven els senyors veïns centellistes.⁶⁸ Però també de la intervenció dels senyors en les lluites entre aljames veïnes, segons li va fer saber l'abat de Valldigna al rei Martí I en 1406, ja que el ric home Guillem de Bellvís havia matat un dels llauradors de la vall d'Alfàndec en represàlia per la mort d'un dels seus vassalls de la veïna vall d'Albaida.⁶⁹

Amb tot, per comprendre la composició de cada parcialitat, hem de parlar d'una constel·lació d'interessos i rivalitats entre les famílies dels grups dirigents. Les principals famílies, els Centelles, per una banda, i els Vilaragut i Cervelló i Soler, de l'altra, se rodejaren d'una xarxa de parents, aliats i clients. Entre ells, els Bellvís, Pardo de la Casta, Montagut, Vilanova o Pròixida, per exemple, s'agruparen amb els Centelles, mentre que els Romaní, Císcar, Marrades, Novals, Eiximenis d'Orís o Sánchez de Calatayud, entre d'altres, feren costat als seus enemics.⁷⁰ Les relacions

65. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval: De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Publicacions de la Universitat de València, 319-330.

66. Antoni FURIÓ DIEGO, «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana», *Revista d'Historia Medieval* 8, 1997, 109-151; Antoni FURIÓ DIEGO, «El deute públic municipal al Regne de València en la Baixa Edat Mitjana: un assaig de quantificació», dins Lluís DAVID IGUAL i Germán NAVARRO ESPINACH, (coord.), *El País Valenciano en la Baja Edad Media: estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2018, 71-36; VICIANO NAVARRO, «Una font alternativa...».

67. GALAN CAMPOS, *Noblesa i violència...*, 292.

68. ACCV, Protocol de Lluís Llopis, 28.476, 30 d'agost de 1400.

69. ACA, Registre de Cancelleria 2235, f. 154v, 19 de setembre de 1406.

70. Per veure un resum dels cognoms de cada partida: NARBONA VIZCAÍNO, «L'Interregne...», 767-775.

de parentiu eren part de l'entramat bàsic de cada bandositat. Per exemple, els Soler eren parents dels Císcar pel doble enllaç entre Francesc de Soler, fill de l'antic batlle general, Ramon de Soler i la seua dona Agnès d'Alpicat, amb Violant de Císcar,⁷¹ i del seu germà, Pere de Císcar, amb, probablement, una cosina, Eirovís de Soler.⁷² I amb els Dalmau-Sanoguera, pel matrimoni de Berenguer Dalmau (†1395) amb Caterina de Soler.⁷³

Però, de manera més profunda, podem establir una correlació entre les famílies unionistes de la dècada del 1340 i els partidaris dels Vilaragut i dels Cervelló idèntica a la relació entre la fraternitat reialista i els aliats dels Centelles.⁷⁴ Aquest fet podria explicar el desequilibri en la presència de l'alta noblesa en cada bando: major entre els centellistes que no entre els partidaris dels Vilaragut. Això no obstant, com ja hem assenyalat, tampoc foren infreqüents els «matrimonis mixtos» entre descendents de les dues antigues adscripcions.

Tanmateix, la participació dels diferents individus no se devia merament al parentiu. Podem rastrejar també un conjunt de conflictes particulars que donaven forma als bandos. Els litigis pel patrimoni podien ben bé posicionar dos llinatges en partides contràries. Podria ser el cas de Bernat Joan, pare, i Eimeric de Centelles, que s'enfrontaren per la possessió de la senyoria de Catadau, cosa que va obligar Joan el Caçador a intervindre per mitjà dels seus oficials i advocats a causa dels «grans mals» que aquest plet ocasionava.⁷⁵

Tot i això, com ja hem indicat, els plets dineraris fàcilment podien resoldre's per vies més pacífiques mitjançant plets en els tribunals o àrbitres, si hom volia evitar les despeses. El que era inevitable resoldre amb violència eren les agressions físiques directes. L'aristocràcia, pels seus codis de sociabilitat, podia, doncs, perdonar la bossa, però no la vida, tal com palesa, per exemple, el cas dels Valleriola i els Sanoguera. Però també el cas del germà, Nicolau Jofré, i dels fills mascles més grans, Lluís i Jaume Jofré, dels huit plançons legítims que tingué el ciutadà Jaume Jofre amb Elionor de Bonastre,⁷⁶ qui ja abans de 1407 eren una part activa en el bàndol dels Centelles,⁷⁷ per venjar la mort de son pare, ocorreguda a mans dels partidaris dels Vilaragut. En contrast clar amb l'ambigüitat que els seus progenitors havien mostrat fins a l'assassinat de Jaume Jofré, pare, en 1403.

Aquestos enfrontaments individuals se superposaven a la confrontació entre partides amb un objectiu polític. Per il·lustrar-ho amb un nou exemple, l'enfrontament entre Berenguer Arnau de Cervelló i Pere de Montagut al voltant de la controvertida tutela per part del Cervelló de la seua cunyada, Alamanda Carròs de Boixadors, declarada incapaç en 1398, i confirmada per un delegat reial en 1401.⁷⁸

71. ACCV, Notal de Jaume de Blanes, 1.314, 1 d'abril de 1407.

72. ACCV, Protocol de Guillem Porta, 22.523, 21 de juny de 1409.

73. ARV, Protocol de Bernat Mas, 2781, 10 de febrer de 1396.

74. GALAN CAMPOS, *Noblesa i violència...*, 406-407.

75. ACA, Registre de Cancelleria 1949, f. 19v, 2 de novembre de 1391

76. ACCV, Protocol de Bernat de Montalbà, 22.163, 16 de novembre de 1407.

77. ACCV, Protocol de Martí d'Alagó, 25.303, 19 de març de 1407.

78. ACA, Registre de Cancelleria 2244, f. 43v, 2 de juliol de 1401.

Pere de Montagut pretesament calumnià el tutor, el qual li va adreçar tot seguit un desafiament, havent dit «que yo no havia bé usat de la cura de madona Alamanda, ma sor, e yo sentint me de les dites paraules respenguí que vos mentits e que us ne combatiria»,⁷⁹ fet que dugué, en l'estiu de 1403, a un combat singular davant de Martí l'Humà de resultat incert; això sí, no abans d'obligar-los a desprendre's de les seues companyies militars, com ja hem vist.⁸⁰ Ara bé, no va contribuir a posar fi a la rivalitat entre els dos individus que continuaren la seua militància en les susdites faccions. Aquest cas demostra com els desencontres particulars contribuïen a l'aspecte amorf de la conflictivitat i els seus contorns temporals tan desdibuixats.

Això no obstant, un factor encara més decisiu en la duració dels conflicte urbans durant vora un quart de segle i el seu caràcter difús tant en els grups socials com en el territori, de València a Xàtiva, va ser la intervenció dels poders públics, tant dels governs urbans com de la corona, de manera totalment parcial a favor d'una facció o l'altra en funció de la conjuntura.

El discurs d'aquestos poders ja en el segle XIV emfatitzava la necessitat de preservar el bé públic i que hi haguera un govern imparcial.⁸¹ A tall de mostra, Joan el Caçador expressava, en relació amb el conflicte de Xàtiva en 1389, que calia vedar l'accés al regiment dels qui «haguessen o haien afecció o virtut de parentesch o de afinitat alcú o alguns dels dits bandos».⁸² Una dècada més tard, en la primavera del 1401, els jurats de València feien pública la seua preocupació perquè, suposadament, ambdues faccions amenaçaven els oficials públics i els elegibles als càrrecs,⁸³ de tal manera que hi havia «fretura de ciutadans abtes e suficients», és a dir, imparcials, per renovar els càrrecs municipals, i, per això, revocaven les normes que impedièren repetir més d'un any en l'elecció dels càrrecs.⁸⁴

Ara bé, la imparcialitat requerida coincidí amb els interessos de la facció dominant, clarament. Entre el 1385 i el 1389 va tindre lloc un conflicte a Xàtiva entre dues parcialitats, l'encapçalada pel ric home Joan de Bellvís i el cavaller Rodrigo de Borja, que podem connectar amb els Centelles, i la capitanejada pels dos germans cavallers Joan Gascó i Martí Ònyeguez d'Eslava i els germans ciutadans Ramon i Miquel Sans.⁸⁵ Aquesta lluita se va aturar en 1390 després de la intervenció reial amb un virrei, Pons de Fenollet, i la creació d'una assemblea per fer una reforma del sistema electiu que garantira un pacte social.⁸⁶ La manca de la documentació xativina i el silenci perllongat en la Cancelleria règia durant una dècada no ens

79. BNE, Ms. 7811, f. 2v-3r, 1 de desembre de 1402.

80. ACA, Registre de Cancelleria 2238, f. 79r, 19 de juny de 1403.

81. Flocel SABATÉ i CURULL, «La comuna idealitzada i rebutjada a la Catalunya medieval», dins Flocel SABATÉ i CURULL (coord.), *Els espais de poder a la ciutat medieval*, Lleida, Pagès Editors, 2018, 123-154.

82. ACA, Registre de Cancelleria 1897, f. 24v-25v, 28 de maig de 1389.

83. AMV, Manual de Consells A-22, f. 73v, 17 de març de 1401.

84. AMV, Manual de Consells A-22, f. 91r, 21 de maig de 1401.

85. ACA, Registre de Cancelleria 1896, f. 123v-129r, 2 d'agost de 1389.

86. ACA, Registre de Cancelleria 1920, f. 166r-v, 24 d'abril de 1390.

deixa veure clarament si es va aconseguir un equilibri o si les reformes beneficiaren alguna de les dues parts en concret.

Per contra, podem afirmar que en la veïna vila d'Alzira, en juny de 1393 se va instal·lar en el poder una facció amb la benedicció de la monarquia, que els havia perdonat un intent de tumult organitzat o cloca en març d'eixe mateix any.⁸⁷ Estava liderada pels donzells Jaume i Joan Serra, fills del cavaller Pere Serra, i per membres d'altres famílies del patriciat local com els Martorell, els Destorrent, els Costeia o els Arenys. Tots aquests havien intentat ja prendre el poder presumptament algunes vegades, motiu pel qual havien sigut inhabilitats pel governador del regne en 1391, però que, poc abans de l'elecció dels jurats d'eixe any, en maig de 1393, foren rehabilitats pel rei.⁸⁸

Aquests apareixen vinculats a la facció dels Centelles, concretament a través d'un personatge influent en la cort de Joan el Caçador que era Eiximén Pérez d'Arenós, senyor d'Alberic, segons va expressar el mateix consell de la vila en la tardor de 1394:

per ço com la universitat hauria alcun peu o amich special en cort e per alguns era dit que mossèn N·Eiximén Pérez e en Galceran de Centelles qui eren fort bé en cort [...].⁸⁹

Particularment, l'actuació de la monarquia aragonesa va ser clau per a l'enquistament del conflicte en l'àmbit municipal de la capital del regne, de Xàtiva i d'Alzira. Podem intentar comprendre l'actuació del poder reial per les seues grans necessitats pecuniàries, que venien tant de la política mediterrània a Sardenya i Sicília com de la política de redreçament del reial patrimoni al regne, que en els darrers temps del regnat de Pere IV havia quedat reduït a la seua mínima expressió, per a la qual era indispensable el concurs dels governs urbans.⁹⁰ Singularment, l'afer del comtat de Xelva, un conglomerat feudal al ponent del país, en el curs mitjà del Palància, i que havia sigut una creació de la família dels Vilanova el 1390 en connivència amb Joan el Caçador –i que fou ocupat per València en 1395– va pesar sobre les relacions entre el rei i la capital.⁹¹

87. ACA, Registre de Cancelleria 1905, f. 19r-20r, 20 de març de 1393.

88. ACA, Registre de Cancelleria 1903, f. 244r-v, 2 de maig de 1393.

89. Arxiu Municipal d'Alzira (AMA), Llibre d'Actes 02/03, f. 46r, 12 de novembre de 1394.

90. Enric GUINOT RODRIGUEZ, «Sobre la gestió del patrimoni reial de la Corona d'Aragó en temps del rei Martí l'Humà», dins Teresa FERRER i MAIOL (coord.), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, 273-284; Teresa FERRER i MAIOL «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* 7, 1970-1971, 351-491.

91. Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «El dominio de Valencia sobre el vizcondado de Chelva (1395-1408): sobre la libertad de la ciudad y la libertad del reino», *Edad Media. Revista de Historia* 21, 2020, 229-255.

Després de les corts de 1390, la monarquia afavorí l'entrada al govern de la capital d'una facció més tard vinculada als Soler i Vilaragut.⁹² Segons digué el centellista Gonçal Díez al rei en 1396, molts dels seus enemics capitals «intersint in consiliis et negociis aliis dicte civitatis et mituntur agabellare».⁹³ Per contra, en la casa del rei, amics de Díez, com Eiximén Pérez d'Arenós o diversos membres de la família Centelles, continuaven tenint una posició desatcada.

Tanmateix, l'interès regi a resoldre l'ocupació de Xelva va permetre en 1400 un tomb radical del govern a favor dels partidaris dels Centelles a la capital,⁹⁴ semblant al que havia succeït en Alzira huit anys abans. La nova facció en el poder se devania públicament en març d'aquell any d'haver foragitat de les institucions «algun del linatge de Marrades, Novals, Solers e altres adherents a aquells per consanguinitat, afinitat e amistat causada».⁹⁵ En Alzira, idènticament, en setembre de 1402, els jurats feren expulsar de la ciutat Berenguer Vendrell, que havia exercit alguns càrrecs abans de 1393, sots el pretext que era cosí de Martí Eiximenis d'Orís i que l'havien vist dirigir-se amb ell cap a la vila.⁹⁶

Emperò, les dilacions en l'assumpte de Xelva, la violència creixent en la ciutat i l'entorn rural, que s'inicià en 1403 i inclogué l'atac de senyorijs al voltant d'Alzira com Gavarda, Alcàntera o Llombai i el magnicidi del governador del regne, Ramon Boil, i els revessos militars patits pels Centelles, així com el sabotatge centellista a l'intent regi de fer una pau pública per la invasió de Xàtiva varen moure la corona cap als Vilaragut de nou entre el 1406 i el 1408, fins al punt d'expulsar els Centelles de la cort i dels càrrecs públics.

En 1408, Martí l'Humà vedà que centellista misser Gabriel Palomar, expulsat de la juraderia dos anys abans, fora nomenat assessor del nou governador, Guillem Ramon de Montcada.⁹⁷ Poc després, els Centelles enviaren una carta al rei acusant la seua parcialitat, ja que els havia foragitat de sa casa alhora que hi mantenia els germans Pere i Berenguer Arnau de Cervelló, a fi que la proximitat d'aquestos dos no «torne en dan dels dits suplicants».⁹⁸ En canvi, el sobirà reforçà el predomini dels partidaris dels Vilaragut, especialment a Xàtiva, en la qual intervingué per nomenar justícia, en 1408, el cavaller Joan Gascó, ordenant-li una repressió vigorosa.⁹⁹

La inferència reial no se limitava a l'escala major dels municipis, sinó que era també palpable en el graó bàsic de les venjances familiars. En febrer de 1404, quan Gilabert de Centelles fou cridat a respondre de la mort sense desafiament

92. Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», *En la España medieval* 35, 2012, 177-210.

93. ACA, Registre de Cancelleria 1969, f. 81v-82r, 24 d'abril de 1396.

94. Sandra BERNABEU BORJA i Luis GALAN CAMPOS, «Monarquía, bandos y gobierno municipal de Valencia (1360 y 1436)», *e-Spania* 46, 2023.

95. Sandra BERNABEU BORJA i Rafael NARBONA VIZCAÍNO (ed.), *Manuales de Consells de la ciutat de València (1400-1406)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2023, 129.

96. AMA, Llibres d'Actes 08/03, f. 39v, 27 de setembre de 1402.

97. ACA, Registre de Cancelleria 2183, f. 116r, 24 de setembre de 1408.

98. ACCV, Protocol de Domingo Barreda, 6.612, 6 de desembre de 1408.

99. ACA, Registre de Cancelleria 2252, f. 48r. Sense data.

previ de Jaume de Soler, denunciat per la mare del finat, Agnès d'Alpicat, el rei el perdonà sense condicions, raó per la qual el ric home, de genolls, donà «gràcies e laors faç a nostre senyor Déus, qui us ha mes en lo cor de fer-me justícia, de la qual axí mateix faç moltes gràcies a la vostra excellent senyoria».¹⁰⁰ Mentrestant, decretà la pena capital per als assassins de Jaume Jofré,¹⁰¹ tot i que el cavaller Pere Marrades va poder arribar a un acord amb la vídua amb una indemnització de 10.000 sous a ella i als seus fills.¹⁰² A finals de 1408, al contrari, Eimeric i Gilabert de Centelles esperaven, tancats en Barcelona, una segura condemna, suspesa, però, per raons que ara no podem saber, per la seua implicació en la temptativa fallida de prendre Xàtiva.¹⁰³

El tracte mudable de la monarquia envers els Centelles no és l'únic indici que la benevolència de la monarquia podia bescanviar-se pels serveis prestats. En el perdó als Valleriola, a desgrat de la greu transgressió del costum de Barcelona, va influir potser que el pare dels germans Valleriola, el ciutadà Nicolau Valleriola, ensem amb el cavaller Arnau Escrivà i els concitadans Francesc Marrades, Pere Desvalls, Guillem Roca, Ramon Gayà i Francesc Gilabert, s'haguera constituït en aval dels préstecs demanats en 1371 per anar a pacificar la revolta sarda.¹⁰⁴ Igualment, sobre l'indult a Gonçal d'Osó per la mort de la cunyada en 1393 haurien pesat els serveis que l'any anterior aquest havia prestat a la mateixa illa tirrena.¹⁰⁵

Finalment, cal visualitzar una altra imbricació més entre els conflictes familiars i les institucions de govern, que era l'ús particular d'aquestes per part dels diferents actors en benefici propi. No només per fer la guerra als contrincants, com pot palesar l'expulsió d'Alzira de Berenguer Vendrell pel motiu prou banal de ser cosí i relacionar-se amb Martí Eiximenis d'Orís, sinó també per a la mateixa promoció familiar, cas que pot explicar la cadena d'esdeveniments que va dur la família Jofré a la facció centellista. Com ja hem exposat, en l'extrem final del Tres-cents, Jaume Jofré va emparentar amb els Bonastre, llinatge de la clientela dels Vilaragut pel seu matrimoni amb Elionor de Bonastre, que degué produir-se abans de 1391.¹⁰⁶ Ara bé, en 1401 o abans, és probable que s'haguera aprofitat a la facció centellista al govern municipal, possiblement per l'interès a convertir-se en administrador de la Partida Sobirana, que era el nom del conjunt de rendes i drets del Patrimoni dels Luna, que havien sigut penyorats a la ciutat en 1391, si bé cap dels Jofre apareix entre les llistes dels membres de cada bando abans de 1407.

En juliol del 1401 fou nomenat pel consell general administrador de la dita partida¹⁰⁷ en detriment de Jaume Marrades, que havia exercit aquesta prebenda des

100. ACA, Registre de Cancelleria 2272, f. 19r-30v, 27 de febrer de 1404.

101. ACA, Registre de Cancelleria 2272, f. 14r-v, 3 de març de 1404.

102. ACCV, Protocol d'Andreu Polgar, 23.179, 10 d'octubre de 1404.

103. ACA, Registre de Cancelleria 2237, f. 60v, 8 de novembre de 1408.

104. ACA, Registre de Cancelleria 921, f. 84v-85r, 11 de juliol de 1371.

105. ACA, C.reg. 1904, f. 40r-v, 20 de setembre de 1392.

106. ARV, Protocol de Desconegut, 11.220, 11 d'octubre de 1391.

107. ACCV, Protocol d'Andreu Polgar 28. 872, 23 de desembre de 1401.

del 1395¹⁰⁸ i era, el més probable, germà o oncle d'un dels seus assassins. Així doncs, el mòbil material, que era la rendible administració d'aquesta peça del patrimoni urbà, les ànsies de venjar-se tant de Pere Marrades, pel colp patit pel prestigi i poder familiar, com de Pere de Torres, per la mort de son pare a mans de Damià de Montsoriu, nebot de Jaume Jofré, o del mateix bando dels Vilaragut i Soler per la «deserció» d'un dels seus membres pogueren confluïr en l'assassinat de Jaume de Jofre en l'agost de 1403, acte que va precipitar-ne els fills i el germà, definitivament, als braços dels Centelles.

La vida del regne i les bosses de la insaculació

El predomini aconseguit pels Cervelló i pels Vilaragut, tant en la cort reial com en els tres principals municipis del centre del regne, del 1408 ençà, començà a trontollar l'estiu del 1411 amb la intensificació dels atacs dels enemics Centelles contra la ciutat de València i els seus habitants i, especialment, amb la invasió castellana del sud d'Aragó i del nord del regne de València. La inèdita situació d'interregne, deixada per la mort sense descendents mascles directe de Martí l'Humà en maig de 1410, obria ara un front de guerra entre els partidaris de la candidatura al tron del comte d'Urgell, als quals s'uniren els Vilaragut i els Cervelló i fins i tot famílies fins aleshores centellistes com els Montcada, i Ferran de Castella, que tenia el suport del nucli dur dels Centelles, qui varen desfer els seus enemics en la batalla del Codolar (1412) poc abans de l'inici del Parlament de Casp i la proclamació de Ferran I (1412-1416).¹⁰⁹

La monarquia dels Trastàmara, particularment, el regnat d'Alfons V d'Aragó (1415-1458), va veure canvis profunds que varen fer girar la conflictivitat de bandos fora de l'àmbit municipal. Amb la introducció d'una ceda o nòmina reial en 1418 a València, que va afirmar el domini dels partidaris dels Centelles al govern municipal, i d'insaculacions de notables que garantien un repartiment dels càrrecs en la resta de viles de 1427 ençà.¹¹⁰ En poques paraules, el conflicte s'havia desactivat en els nivells superiors reduït a un nivell bàsic o familiar que se reproduïria al llarg del segle XV, com ha exposat C. López.¹¹¹ En aquest canvi de natura o, fins i tot, de marginació de la guerra privada a l'esfera familiar i el medi rural, s'ha explicat, sobretot, el seu determinant polític, que són les reformes institucionals

108. AMV, Manual de Consells A-20, f. 244v-245r, 14 de juliol de 1395.

109. Sandra CÁCERES MILLÁN, «Parlamento en el Interregno: la gestión de los estamentos en la crisis política de la Corona de Aragón (1410-1412)», dins Concepción VILLANUEVA MORTE i German NAVARRO ESPINACH (coord.), *Cortes y Parlamentos en la Edad Media peninsular*, Múrcia, Sociedad Española de Estudios Medievales – Editum, 2020, 39-68; GARRIDO VALLS, «L'Interregne.»; Víctor MUÑOZ GÓMEZ, «La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno», dins Teresa FERRER i MAIOL (coord.), *Martí l'Humà el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, 867-897.

110. BERNABEU BORJA i GALAN CAMPOS, «Monarquía, bandos...».

111. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Nobleza y poder político...*, 155-189.

dures a terme per Alfons el Magnànim, fruit d'un nou enteniment entre aquest i les elits vencedores.

Caldria, però, que atenguérem altres possibles raons que atengueren directament la noblesa. Primerament, l'augment dels recursos administratius i de la seua intervenció en les controvèrsies nobiliàries per via judicial.¹¹² Però també podem apuntar a un augment del nombre de nobles que eren «servidors de l'estat» en un sentit ample. No necessàriament se deuria una hipertròfia de l'administració règia, ans a la intensa activitat bèl·lica en la península Ibèrica i la península Itàlica entre les dècades de 1420 i 1440. En aquest aspecte, J. Saiz apunta que si bé la professionalització militar de la noblesa va afectar un nombre relativament reduït d'individus, la participació, en termes generals, fou elevada, puix que un 40% dels llinatges valencians tenien membres en almenys alguna de les campanyes,¹¹³ en consonància amb un pes creixent al llarg de la centúria de la noblesa en el deute públic. Amb tot, caldrien nous estudis que s'interessaren a la composició i estructures familiars de la noblesa en el Quatre-cents, que precisaren el nombre d'individus els ingressos dels quals provenien de l'administració pública.

Per acabar, l'actuació règia no se va limitar als governs municipals i a les finances de la noblesa, sinó que també, amb moltes probabilitats, va immiscir-se també en la creació de nous matrimonis que reuniren l'aristocràcia enfrontada pels bandos, segons podem col·legir per l'existència, en la primera meitat del segle XV, de matrimonis formats per membres de dos llinatges enfrontats fins al 1412. El cas més paradigmàtic seria el matrimoni, celebrat potser entorn del 1414 o del 1415, del cavaller Jaume Jofré, fill del ciutadà Jaume Jofré, i Isabel d'Alpicat, cosina materna de Jaume de Soler, mitjançant el qual s'arribaria a la pau entre ambdues famílies i se cimentaria l'ascens del Jofré gràcies a la rica dot aportada per aquesta.¹¹⁴

Podem citar d'altres, però, com ara el de Manuel Díez, mig germà de Gonçal Díez, i de Blanca de Calataiud, del clan dels Sánchez de Calataiud.¹¹⁵ Tanmateix, se fa necessària, de nou, una revisió més profunda de la qüestió per delimitar si les tendències matrimonials reproduïen la lògica del bando de la segona meitat del segle XIV o si les aliances se construïen segons lògiques noves. Podem afirmar, en tot, cas que, amb el pas definitiu al Quatre-cents, s'obrí un nou paradigma en què tant la bossa dels cavallers, és a dir, les seues finances, com la vida, o sia les lluites, depenien cada vegada més d'una monarquia en expansió.

112. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «Aristocràcia i orígens...».

113. Jorge SAIZ SERRANO, «Nobleza y expansión militar de la Corona de Aragón: la nobleza valenciana en las guerras del rey (1420-1448)», *Anuario de Estudios Medievales* 33-2, 2003, 729-780.

114. Segons se desprendria de l'edat dels fills de la parella en el primer testament d'Isabel d'Alpicat en 1418. ACCV, Protocol de Pau de Monçó, 22.567, 16 de novembre de 1418.

115. ACCV, Protocol d'Ambrosi Alegret 20.704, 21 de gener de 1437.

Conclusions

La conflictivitat nobiliària en la Corona d'Aragó en la baixa edat mitjana, que tingué un període d'intensitat excepcional durant la segona meitat del segle XIV, s'articulava en diversos nivells segons la seua complexitat i l'abast geogràfic; de les guerres entre individus i famílies fins als bandos entre faccions jeràrquiques unides per llaços múltiples de parentesc, aliances, vincles clientelars o rivalitats i interessos comuns. Les causes primordials, per les quals la violència armada fou un recurs usual per a la resolució de desavinences, cal cercar-les en dues característiques estructurals de la noblesa. Primerament, el principi de solidaritat del llinatge, especialment, a l'interior de la família nuclear que constituïa la cèl·lula bàsica de reproducció de l'aristocràcia, entre el cap de família i els fills mascles.

En segon lloc, la necessitat de conservar el patrimoni immaterial de la família, l'honor, el qual era un element central per a mantindre les relacions de forces entre individus i grups, cosa que exigia l'ús de la força segons els codis cavallerescos, fins i tot entre els ciutadans, qui no formaven part teòricament de l'estament cavalleresc. Finalment, la interdependència creixent des de mitjan del Tres-cents entre la noblesa valenciana i les estructures de poder institucional, que constituïen una plataforma de poder i, per tant, un objecte de disputa per la seua hegemonia. Igual que del mercat de crèdit privat i, sobretot, públic, que fornïa una part ineluctable de les rendes nobiliàries. Altrament, la conquesta de nous espais de poder a través dels bandos podia impulsar els projectes particulars com les venjances contra els enemics o la consecució de les fortunes familiars, com il·lustra el cas del prohom Jaume Jofré.

Els interessos polítics, així com les enemistats a escala familiar, configuraven les grans faccions que disputaven els centres urbans del centre del país, com ara els Bellvís contra els Ènyeguez d'Eslava xativins o els Serra i Martorell contra els Vendrell alzirencs i, de manera més evident, les grans parcialitats dels Centelles i Díez i dels Vilaragut, Cervelló i Soler de la ciutat de València a les quals s'adcrivien els bandos de Xàtiva i d'Alzira. La conjunció dels interessos particulars, dels deutes de solidaritat i de les ambicions polítiques a més gran escala difuminava el principi i el final dels conflictes. Més encara, la prolongació dels conflictes era també el resultat de la intervenció interessada de les autoritats públiques, sobretot de la corona en favor d'un o altre partit segons la seua pròpia agenda. Per això, només un fet extraordinari com fou l'esclat d'una guerra civil en 1411 va permetre finalitzar el conflicte amb la victòria absoluta d'un bàndol, els Centelles, i, sobretot d'una monarquia de la qual cada vegada més l'aristocràcia era deutora.